

Kitap Tanıtımlar:

ARTEM OHANDJANIAN, "Armenien. Der verschwiegene Völkermord" [*Ermenistan. Unutulmuş Soykırım*], 1989, Viyana, Böhlau Yayınevi, 252 sayfa*

Avusturya Federal Bilim, Kültür ve Eğitim Bakanlığı nezdinde, Viyana Üniversitesi okutanlarından Prof. Dr. Wolfdieter Bihl başkanlığında 1985-1992 yılları arasında Avusturya arşivlerinde Ermeni konusu ile ilgili belgelerin bulunması ve tasnif edilmesi projesi gerçekleştirilmiştir. Bu görevi üstlenen Ermeni asıllı Artem Ohandjanian, ortaya çıkardığı belgeleri upkbasımı ile 12 cilt halinde yayımlamıştı¹. Bu eser, Türk-Ermeni-Avusturya bağlamındaki Avusturya menseli belgeleri ve daha da ilginç bazı Türkçe belgeleri de içermektedir.

Bu araştırma sonucunda aynı kişi, bir de bu tahlilin bahis konusu olan "Armenien. Der verschwiegene Völkermord" kitabını yayımlamıştır. Bu eser, şimdiye kadar Avusturya'nın I. Dünya Savaşı sırasında Ermeni-Türk ilişkilerindeki rolünü "Ermeni bakış açısıyla" irdeleyen tek monografi olma özelliğine sahip. Ohandjanian, kitabının iskeletini oluşturan konu ve kaynaklar bağlamında şöyle yazmaktadır: "Bu kitabın temelinde ağırlıklı olarak Avusturya arşivlerindeki belgeler yatmaktadır. Daha doğrusu Türkiye ile müttefik olan bir ülkenin arşiv belgeleri yatmaktadır. Buna göre Avusturya belgeleri Ermeni taraftarı değil, daha çok Türk taraftarıdır."²

Bu bilgi ışığında Ohandjanian, kitabında verdiği en önemli mesajlar arasında, Avusturya'nın Türkiye'nin bir müttefiği olarak sözde Ermeni soykırımı bahsinde üstlenmiş olduğu sorumluluğu vurgulamakta³. Bu yaklaşım, Almanya bağlamında sık sık dile getirilmişti. Bu eser ise, bu yaklaşımın Alman modeline uygun olarak Avusturya'ya tatbik edilmesidir.

Kitap 252 sayfa olup, aşağıda sıralanmış bölümleri içermektedir:

- Bilimsel rehberin önsözü (7)⁴;
- Teşekkür (11);
- Yazarın önsözü (13);

* Fiyatı 20,- Euro.

¹ *Österreich-Armenien 1872-1936. Faximilesammlung diplomatischer Aktenstücke.* Ohandjanian Eigenverlag. 1995 Wien [*Avusturya-Ermenistan 1872-1936. Diplomatik Yazışmalar Faksimile Koleksiyonu.* Ohandjanian şahsi yayınevi. Viyana 1995].

² "Dieses Buch basiert vorwiegend auf Dokumenten aus österreichischen Archiven, also Archiven von einem damals verbündeten Land der Türkei. Demzufolge sind die k.u.k. Berichte nicht armenophil, sondern höchstens türkophil." S. 11.

³ Konuyla ilgili olarak Almanya bağlamında en çok yayın yapan, Ermeni Vahakn Dadrian olmuştur (örneğin "German responsibility in the Armenian genocide: a review of the historical evidence of German complicity". Watertown 1996). Ayrıca Zürich Üniversitesi'nde 2001/2002 sömestrisinde "1915 Ermeni Soykırımında Alman ortak suçluluğu/ortak sorumluluğu" başlıklı bir Tarih Semineri ve Kolloquium yapılmıştır [Historisches Seminar der Universität Zürich, Wintersemester 2001/02. Kolloquium "Der Völkermord an den Armeniern und die Shoah" Zur Frage einer deutschen Mitschuld/Mitverantwortung am Völkermord an den Armeniern 1915].

⁴ Parantez içindeki rakamlar sayfa numaralarını verir.

- Ermenistan (17);
- Ermeni meselesi (20);
- Jön Türkler (37);
- Ermeni reformları (49);
- Birinci Dünya Savaşı (70);
- Birinci Dünya Savaşı ve Ermeniler (78);
- Soykırım (84);
- Soykırımı maruz kalanların sayısı (107);
- Sorumlular (116);
- Son gelişmeler (120);
- Rus Devrimi (125);
- Kafkaslar'da Türk ilerlemesi (129);
- Yukarı Kafkasya Cumhuriyeti (142);
- Ermeni Cumhuriyeti (148);
- Ermeni Cumhuriyeti'nin sorunları (157);
- Bakü'nün düşmesi (165);
- Bütün Ermenilerin Katolikosu'nun Avusturya Macaristan Hükümdarı Kaiser Karl'a başvurusu (169);
 - Mülteci meselesi (171);
 - Avusturya'da kamuoyu (176);
 - Avusturya yardımı (191);
 - Ortak suçluluk (208);
 - Franz Werfel ve "Musa Dağ'da Kırk Gün" adlı romanını yazmasındaki motivasyonu (222);
 - Özet (233);
 - Son söz (238);
 - Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın Türkiye'deki temsilcilikleri (242);
 - Türk Devlet adamları (243);
 - Arşivler (244);
 - Bibliyografya (245);
 - İsim dizini (248).

Kitabın ilk 169 sayfasında ele alınan konuların aktarılışı şimdiye kadar detayıyla savunulmuş Ermeni bakış açısına uygun olduğu için burada ele alınmayacaktır.

Bu çalışmanın açığa çıkardığı yeni değerlendirmeler, kitabın Avusturya bağlamındaki ikinci kısımdan itibaren başlamakta. İlk direkt belge olarak Eçmiyazin'deki Ermeni Katolikosu'nun Kaiser Karl'a kendisini ziyaret eden Avusturya Hükümeti temsilcisi Freiherr von und zu Franckenstein aracılığıyla gönderdiği mektubu verilmekte⁵. Bu mektup, Türklerin Ermenilere yaptığı "mezalimi" ve bir Hıristiyan devleti hükümdarı olarak kendisinden müttefiği olduğu Osmanlı Devleti nezdinde Ermeni Cumhuriyeti'ne sığınan Ermenilerin geri dönmeleri için girişim ve baskıda bulunması talebini içermekte. Eser sahibi bu bölüm sonunda bu girişimin de diğerleri gibi sonuca ulaşmadığını yazmakta.

Ohandjanian, Ermeni mültecileri hakkında Avusturya arşiv belgelerine dayanarak verdiği istatistiki bilgilerden sonra Avusturya kamuoyu bağlamında Avusturya Hükümeti'nin Osmanlı politikası doğrultusunda Türk lehine olan birkaç basın haberini çağdaş kitaplardaki Türk karşıtı bilgiler ışığında cevaplamaya çalışıyor. İtilaf devletleri basınında çıkan haberlerin de sansür al-

⁵ S. 169-171.

unda olduğuna değinmeden Avusturya ve Almanya'daki sansüre bağlı olarak bir anlamda gazete haberlerini ilk el kaynak olmaktan çıkarmaya çalışıyor.

Yukarıda da değinildiği üzere, Osmanlı Devleti'nin güvenliği bakımından Ermenilere karşı uyguladığı tehcir kanununun öncesi ve sonrasında İtilaf ve İttifak Devletleri'nin Osmanlı Hükümeti nezdindeki girişimlerini aktarıırken, Avusturya Hükümeti'nin olayın üzerine yeterince gitmediğini vurgulayarak, Avusturya'ya suç yüklemekte ve sonuç olarak da 'eğer Avusturya yeterince girişime bulunmuş olsa idi, belki bu mezalim önlenebilirdi' gibi bir değerlendirmede bulunmaktadı.

Ohandjanian, İtilaf ve İttifak Devletlerini Ermeni meselesi bağlamında karşı karşıya getirerek, İtilaf devletlerinin özellikle Almanya ve Avusturya-Macaristan'ı Türkleri yönlendirerek onlara yardım ve destek vererek suç işlediklerini vurgulamakta⁶.

Dünyaca ünlü Avusturyalı Musevi edebiyatçı Franz Werfel'e özel bir yer ayıran Ohandjanian, Werfel'in "*Musa Dağ'da Kırk Gün*"⁷ romanını yazmaya karar verdiği ortamı, yani bir Musevi değerlendirmesiyle Hider'le başlayan gelişmelere karşı duygularını Ermeni-Türk örneğinde vermeyi -yine Ermeni bakış açısı doğrultusunda - uygun buluyor ve bu bağlamda duygularına sahip olamayarak Türklere "*ırkçı fanatikler*"⁸ demekten geri kalmıyor. Bir başka yerde ise, yine çığırından çıkıp sömürgeci Avrupalıların kendileri ile sömürülmesi gereken geri kalmış topluluklar bağlamındaki 19. asrın sonu 20. asrın başlarındaki üslubunu kullanarak şunları ilave ediyor: "*Tabii ki, Ermenilere yapılan korkunç mezalimler gözleri önündeydi, gerçekten o denli korkunç oldukları için Franz Werfel, böyle bir şeyin tekrar olabileceğine inanmıyordu. Çünkü sonuçta Türk barbarları Almanlar gibi bir kültür milletiyile kıyaslanamazdı.*"⁹

Ohandjanian, Werfel'in romanını yazmaya karar verdiği anı Werfel'in eşi ünlü Alma Mahler-Werfel'in günlüğünden alıntıyla şöyle aktarıyor: "*Bir gün küçük bir siyasi münakaşamız olmuştu. Konu ise, kahraman ve kahramanlık kavramlarıydı. Ben, Wagner'in Siegfried aktif kahraman tipini savunuyordum. Franz Werfel, sinirlendi. Çünkü benim bütün bunları, sadece O'na ve dünya görüşüne karşı söylediğime inanıyordu. Ertesi gün hemen gelip "bu gece aklıma birşey geldi. . . aslında beni kovalayıp peşimi bırakmadı. Ben istemiyordum, ama o istiyordu." dedi. Ardından anlatmaya başladı. Kendisinin tasvir ettiği bir kahramanı beümleyecekti. Türk milliyetçiliğini açığa çıkaracaktı, Ermeni mezaliminin tarihini yazacaktı. Zaten Şam ziyaretimizin ardından Fransızların otantik belgelerini almıştı. Daha o zaman bu konu hakkında yazmak istemişti, ama o an daha gelmemişti. Ve bizim özlük münakaşamız, buna bir vesile olmuştu. Daha yazılmamış romanı ayrıntıları ile tasvir edebiliyorum. Konusundan da memnunum: "Musa Dağ'da Kırk Gün".¹⁰ Fakat ilginç olan, yukarıdaki tasvirin alındığı eserde, yani Alma Mahler-Werfel-*

⁶ S. 191-207.

⁷ "*Vierzig Tage des Musa Dagh*", 1997 senesinde Saliha Nazlı Kaya tarafından Belge Yayınları'nda metindeki başlıkla Türkçe'ye aktarıldı.

⁸ "*Rassenfanatiker*", s. 222.

⁹ "*Gewiß, er hatte die furchtbaren Greuel an den Armeniern vor Augen, und eben weil sie so grauenhaft waren, hatte Franz Werfel wahrscheinlich nicht glauben können, daß so etwas wieder geschehen könnte, denn schließlich konnte man doch nicht die türkischen Barbaren mit einem Kulturvolk wie den Deutschen vergleichen.*" S. 225.

¹⁰ "*Wir hatten einmal einen kleinen politischen Diskurs. Es ging um den Begriff Held und Heldentum. Ich verfocht den aktiven Wagnerschen Heldentyp des Siegfried. Franz Werfel wurde böse, weil er glaubte, daß ich alles nur gegen ihn und seine Weltanschauung sagte. Nun kam er plötzlich am nächsten Tag und sagte: 'Heute Nacht ist mir etwas durch den Kopf gegangen ja, es hat mich direkt verfolgt ich wollte gar nicht, aber es wollte.' Dann erzählte er mir, daß er einen Helden schildern werde, wie er ihn sich vorstelle: den türkischen Nationalismus beleuchten und die Geschichte der armenischen Greuel berichten, wovon er sich ja schon nach unserer Damaskus-Reise die authentischen Aufzeichnungen der Franzosen*

'in günlüğünde yapılan bir kontrolden sonra ortaya şöyle bir sonuç çıkıyor: Önce alıntıyı gerçek şekliyle veriyorum: " Bir gün küçük bir siyasi münakaşamız olmuştu. Konu ise, kahraman ve kahramanlık kavramlarıydı. Ben, Wagner'in Siegfried aktif kahraman tipini savunuyordum. Franz Werfel, sinirlendi. Çünkü benim bütün bunları, sadece O'na ve dünya görüşüne karşı söylediğime inanıyordu. Tanrılaştırdığım Nietzsche ve Wagner'e bağlı kalmama ve onlardan etkilenmiş olmama, çok içerlemişti. Ama Plutark'ın kahraman yaşamı nerede kalmıştı? Gilgamesh? Franz Werfel durmadan büyük bir sıkıntı içerisindeydi. Çünkü hiçbir işi yoktu. Ufak tefek şiiirlerinin üzerinde itinayla durmakta, içinde bulunmuş olduğu durumdan hiç de memnun değildi. Büyük yalnızlık içinde orada, yukarıda, Semmering'te O'nunla anlaşmak kolay olmuyordu. Benim de problemlerim vardı. Bütçemiz Viyana'daki evden dolayı ağır bir yük altında idi. Mahler'in eserleri Almanya'da daha az çalınmaya başlayınca gelirimiz azalmıştı. Bunun üzerine o evi kiralamayı teklif etmiştim. Franz Werfel, bunu bir itham olarak değerlendirmiş, kafasında fikir yormaya başlamıştı. Ertesi gün hemen gelip "bu gece aklıma birşey geldi . . . aslında beni kovalayıp peşimi bırakmadı. Ben istemiyordum, ama o istiyordu." dedi. Ardından anlatmaya başladı. Kendisinin tasvir ettiği bir kahramanı betimleyecekti . . . Türk milliyetçiliğini açığa çıkaracaktı, Ermeni mezaliminin tarihini yazacaktı. Zaten Şam ziyaretimizin ardından Fransızların otantik belgelerini almıştı. O zaman Şam'da ilk defa Türklerin rezaletini yakından görmüştü. . . Dokuma tezgahlarının önünde oturan aciz çocukları görmüştü. Daha çok tezgahta çalışamayacak yaşta olanlar, anne babaları öldürülenler Franz Werfel'in aklından hiç çıkmıyordu. . . Daha o zaman bu konu hakkında yazmak istemişti, ama o an daha gelmemişti. . . Ve bizim özlük münakaşamız, buna bir vesile olmuştu. Daha yazılmamış romanı ayrıntıları ile tasvir edebiliyorum. Konusundan da memnunum: "Musa Dağ'da Kırk Gün".¹¹ Ohandjanian'ın atladığı yerler dikte alınırsa, bu romanın yazılmasına sebep teşkil eden yeni ve gözardı edilemeyecek iki argüman daha görülür: Franz Werfel'in içinde bulunduğu psikolojik durum ve romanın yazılması nun zamanlaması bağlamındaki ekonomik zorluk.

hatte geben lassen. Schon damals wollte er darüber schreiben, aber der Feuerfunken war noch nicht aufgeschossen, und nun war unser Wesensstreit Anlaß zur Erwachung der Idee. Ich kenne nun schon den ungeschriebenen Roman genau und bin sehr glücklich über das Thema: Die vierzig Tage des Musa Dagh." S. 224. Alıntı: Mahler-Wefel, Alma: Mein Leben [Hayatım]. Frankfurt am Main 1963.

¹¹ "Wir hatten einmal einen kleinen politischen Diskurs. Es ging um den Begriff Held und Heldentum. Ich verteidigt den aktiven wagnerschen Heldentyp des Siegfried. Franz Werfel wurde böse, weil er glaubte, daß ich alles nur gegen ihn und seine Weltanschauung sagte. Es wurmte ihn, daß ich meinen Göttern Nietzsche und Wagner treu und von ihnen beeinflusst geblieben bin. Wo sind aber dann die Heldenleben Plutarchs? Der Gilgamesch? Franz Werfel war die ganze Zeit bedrückt gewesen, weil er keine Arbeit vor sich hatte. Er bosselte an alten Gedichten herum und war unzufrieden mit sich selbst. Nun, ich hatte es damals in der großen Einsamkeit dort oben am Semmering nicht leicht mit ihm. Auch ich hatte meine Sorgen. Unser Etat wurde durch das Haus in Wien stark belastet. Da wir weniger als sonst Einnahmen hatten - Mahler wird jetzt in Deutschland wenig aufgeführt -, so meinte ich, daß wir das Haus vermieten sollten. Franz Werfel aber empfand es als Vorwurf und zermarterte sich das Hirn. Und nun kam er plötzlich am nächsten Morgen und sagte mir: "Heute nacht ist mir etwas durch den Kopf gegangen... ja, es hat mich direkt verfolgt. Ich wollte gar nicht, aber es wollte." Und nun erzählte er mir, er werde einen Helden schildern, wie er ihn sich vorstelle ... den türkischen Nationalismus beleuchten und die Geschichte der armenischen Greuel berichten, wovon er sich ja schon nach unserer Damaskus-Reise die authentischen Aufzeichnungen der Franzosen hatte geben lassen. Damals in Damaskus hatte er das erstmal die Infamie der Türken aus nächster Nähe mit ansehen müssen... die armen Kinder an Webstühlen, vielmehr unter ihnen - denn an ihnen arbeiten konnten sie ja noch nicht -, diese armen Kreaturen, deren Eltern erschlagen und ermordet worden waren, sind Franz Werfel nie aus dem Kopf gekommen... Schon damals wollte er darüber schreiben, aber der Feuerfunken war noch nicht aufgeschossen... und nun war unser Wesensstreit Anlaß zur Erweckung der Idee. Ich kenne nun schon den ungeschriebenen Roman sehr genau und bin sehr glücklich über das Thema: >Die vierzig Tage des Musa Dagh." b. dipnot 10.

Yabancı dilde basılanlar da dahil olmak üzere hiçbir Türk kaynaklı bilimsel eser kullanan Ohandjanian'ın kitabında bazı orijinal belgeler ve haritalar da verilmiş. Fakat eserin bilimselliğini zayıflatan önemli bir nokta ise, Ohandjanian'ın sık sık kaynak bilgileri vermesine rağmen dipnot kullanmamasıdır.

Ohandjanian, kitabını şöyle bitirmekte: "*Ütopya? Türkler ve Ermenilerden oluşan bir komisyon kurulmalı, oradan, Dünya Savaşının başlamasıyla konuşulması gerekli olan yerden, 8 Şubat 1914'ten başlamak için. O tarihte Ermeniler için uygulanması hedeflenen reformlar yazılı olarak imzalanmıştı. Bu anlaşma temelinde anlaşılmalı. Tabii ki, bugünkü durum 1914 yılından farklı, fakat, iyi başlayan birşey iyi bitirilmeli. Diyalogun olmadığı yerde anlaşma da olmaz. Belki, 1,5 milyon soykırımı uğrayanın istekleri gerçekleşebilir: Onların çocuklarına, çocuklarının çocuklarına vatanlarına dönme imkanı tanınabilir, barış ve güven içerisinde Müslüman vatandaşlarının yanında yaşamaları için, aynen eskiden olduğu gibi. Geleceği kurabilmek için geçmişti aşmak gerekir.*"¹² Böyle bir sentimental yorumla bitiriyor Ohandjanian kitabını. Ben ise, bunun yorumunu bu tahlili okuyana bırakıyorum.

İNANÇ FEİGL

¹² "*Utopie? Eine Kommission aus Türken und Armeniern sollte zusammengestellt werden, um dort zu beginnen, wo wegen des Ausbruchs des Ersten Weltkrieges abgebrochen werden mußte, am 8. Februar 1914. An diesem Tag wurden Reformen für die Armenier vertraglich fixiert. Auf der Basis dieses Vertrages sollte verhandelt werden. Natürlich ist die heutige Situation eine andere als 1914, aber, was gut begonnen hat, sollte auch zu Ende geführt werden. Ohne Dialog wird keine Verständigung möglich sein. Vielleicht wäre es möglich, den Wunsch, den die 1,5 Millionen Massakrierten gehabt haben, in Erfüllung gehen zu lassen, indem man ihre Kinder und Kindeskinde - soweit sie wollen - in ihre Heimat zurückkehren läßt, um in Frieden und Sicherheit neben ihren mohammedanischen Landsleuten leben zu können, wie sie schon einmal dort gelebt haben. Um die Zukunft gestalten zu können, muß jedoch die Vergangenheit bewältigt sein.*" S. 241.

